

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 203-212
Issue: 3 • June 2021 • 203-212

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu

Ayten, A. & Düzgüner, S. (2020). *Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri temel bilgiler kılavuzu*. Ankara: DİB Yayınları. (91 s.)
ISBN: 978-625-7137-11-9

Ayten, A. & Düzgüner, S. (2020). *Spiritual counseling and care services basic information guide*. Ankara: DİB Publishing. (91 p.)
ISBN: 978-625-7137-11-9

Hatice Güven

Yüksek Lisans Öğrencisi
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: haticeguven1453@gmail.com
Orcid: 0000-0001-7126-1089
Erzurum / Türkiye

MA Student
Atatürk University
Institute of Social Sciences
E-mail: haticeguven1453@gmail.com
Orcid: 0000-0001-7126-1089
Erzurum / Turkey

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 31 Ocak 2021 • 31 January 2021
Kabul Tarihi • Accepted 14 Mayıs 2021 • 14 May 2021

Özet

Farklı bilim dalları insanın çeşitli boyutlarını ele alır, insanı anlamaya çalışır ve bunu yaparken de onun faydasını amaç edinir. Bu noktada son çeyrek yüzyılda, dünyada ve ülkemizde insanın bilimsel çerçevede unutulmuş yönü olan din ve maneviyat tekrar gündeme gelmiştir. İnceleme yazımıza konu olan “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgi Kılavuzu” isimli eser, manevi danışmanlara yönelik kılavuz kitaplar şeklinde hazırlanmış setin ilk kitabıdır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Dini Danışmanlık
Manevi bakım • Maneviyat • Teoloji

A b s t r a c t

Different branches of science deal with various aspects of human being, try to understand it and aim to benefit from it while doing this. At this point, religion, and spirituality, which have been forgotten in the scientific framework of human beings in the world and in our country in the last quarter century, have come to the fore again. The work named "Spiritual Counseling and Guidance Services Basic Information Guide", which is the subject of our review, is the first book of the set prepared as guidebooks for spiritual counselors.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Religious counseling
Spiritual care • Spirituality • Teology

Manevi danışmanlık, iyileşme ve gelişmeyi gerçekleştirmek amacıyla manevi kaynakları ve psikolojik anlamayı kullanan bir danışma faaliyetidir (Kızılgeçit, 2020). Başka bir ifadeyle manevi danışmanlık; insanların acılı, sıkıntılı, üzüntülü, korkulu, yalnızlık ve ümitsizlik hallerinde; ani değişimlerle gelen kriz durumlarında, onların yanında olup; din ve inanç açısından onlara destek olarak anlam arayışlarına eşlik etme sürecidir (Karagül, 2012).

Batı’da nispeten belirli bir yapı kazanmış olan manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları ülkemizde henüz net bir zemine oturtulmuş değildir. Ülkemizde manevi danışmanlığı kurumsallaştırma çabaları sancılı bir süreci de beraberinde getirmiştir. MDR uygulamalarına karşı çıkanlar; onun dindarlaştırma ve dine yönlendirme amacı taşıdığını, manevi danışmanların yetkisi olmadığı halde terapi yaptığını söyleyerek itirazlarını dile getirmiştir. Destekleyenler ise MDR’nin görev ve yetki tanımı, kaynak ve yöntemleri, kavramsal çerçevede isimlendirme gibi konularda fikir birliğine varamamışlardır (Kılınçer, 2017). Gerek halk arasında gerekse akademik camiada oluşan bu belirsizlik, manevi danışmanlığın neyi ifade ettiğini, neden gerekli olduğunu, birçok ruh bilimi (psikiyatri, psikoterapi, danışma ve klinik psikoloji gibi psikolojinin bazı uygulama dalları) (Söylev, 2015) varken manevi danışmanların onlardan farklı hangi görevi yerine getirdiğini, irşat ve tebliğden farkını, belki de misyonundan bile daha önemlisi, onu anlaşılır kılmak adına, hangi görevleri yerine getirmediğini ortaya koymayı mecburi hale getirmiştir.

Ülkemizde 633 sayılı kanunla MDR hizmetlerini yürütme görevi verilen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile editörler tarafından, yerli ve yabancı beş yüzden fazla kaynak taranarak, alanında görev yapan manevi danışmanlara yönelik biri temel bilgileri içeren, dokuzu MDR’nin farklı çalışma alanlarına yönelik kılavuz şeklinde on kitaplık bir seri hazırlanmıştır (2/7/2018-KHK/703/141 md.) (s. 15-16). Serinin ilk kitabı olan “*Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Temel Bilgiler Kılavuzu*” yukarıda değinilen tüm soruların cevaplarını, ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak iki kapak arasında toplamış bir eserdir.

Kitap, Ali Ayten ve Sevde Düzgüner tarafından kaleme alınmıştır. Ayten ve Düzgüner, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı’nda öğretim elemanı olarak görevlerine devam etmektedirler. Yazarların manevi danışmanlık ve rehberlik konusu üzerine çeşitli makaleleri ve kitapları bulunmaktadır (Ayten, 2017; Koç & Ayten & Tınaz, 2018; Ayten, 2019; Düzgüner, 2019).

Eser, manevi danışmanlık kavramını çeşitli başlıklar altında ele alan on iki bölüm ve “manevi danışman ulusal meslek standardı belgesi” ek başlığından oluşmaktadır.

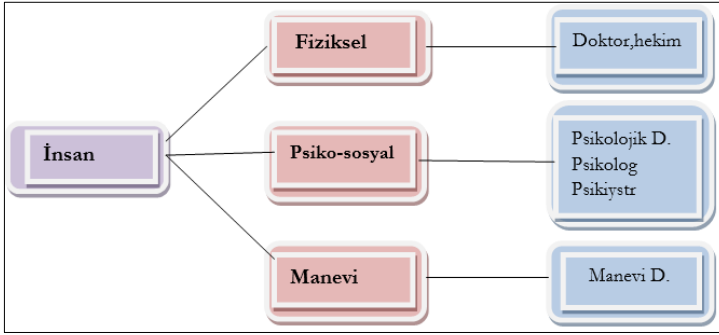
Eserde ilk olarak din ve maneviyat gibi kavramlar tanımlanmış, ülkemiz ve Batı için ifade ettiği farklı anlamlar, yapılan akademik çalışmalardan örnek ve alıntılarla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Maneviyat kavramı net ve herkes tarafından kabul edilen standart bir tanıma sahip değildir. Onun tanımlamasındaki bu belirsizlik Batı’da da, ülkemizde de henüz aşılabilmiş değildir. Çok boyutlu yapısı nedeniyle tek bir tanımın yapılamaması, yapılan tanımların sınırlayıcı olması, çeşitli disiplinler tarafından farklı yönleri ön plana çıkarılarak tanımlanması gibi nedenlerle maneviyat kavramı üzerinde tam anlamıyla bir fikir birliği sağlanamamıştır (Kılınçer, 2017). Bu nedenle, incelediğimiz eserin ilk bölümünde maneviyat kavramı, içinde bulunduğu Batı ve İslam kültüründen hareketle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu farklı tanımlar doğal olarak manevi danışmanlık ve rehberliğin tanımına da yansımaktadır. Eserde de değinildiği gibi; Batı ve Türkiye’deki maneviyat algısının benzeşen ve farklılaşan yönleri, bugünkü manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamasının nasıl olması gerektiğine dair ipuçları vermektedir (s. 21).

Eserin ikinci bölümünde manevi danışmanlık ve rehberliğin dinî, üçüncü bölümünde ise bilimsel arka planına yer verilmiştir. MDR’nin dinî arka planı, Kur’an ayetleri ve Hz. Muhammed’in alemlere örnek hayatı öncülüğünde açıklanmış, manevi danışmanlığın farklı kollarıyla alakalı delil teşkil edebilecek hadis ve ayetlere zaman zaman yer verilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise manevi danışmanlığın bilimsel arka planı, insanın bireysel ve toplumsal boyutları, hukuksal bildiriler ve sağlık alanında ortaya çıkan yeni yaklaşımlar bazında tartışılmıştır.

Ulaşılan sonuçlar ise şöyledir; insanın boyutları fiziksel, psiko-sosyal ve manevi olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Şu halde insan yaşamak için, boyutların her birindeki ihtiyaçlarını gidermek durumundadır. Yine bu boyutlarda ortaya çıkan problemleri aşmak için desteğe ihtiyaç duymaktadır. Fiziksel boyutu yani bedendeki problemleri çözmek için hekimler kişiye hizmet sunarken psiko-sosyal boyutta yaşanan güçlükleri aşmada psikolojik danışman, psikolog ve psikiyatrlar hizmet vermektedir. İnsanın manevi boyutundaki yani önem, anlam ve inanç dünyasında yaşadığı zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olmak için de manevi danışmanlar görevlendirilmiştir (s. 35; ayrıca şematik gösterim için bkz. Şekil-1).

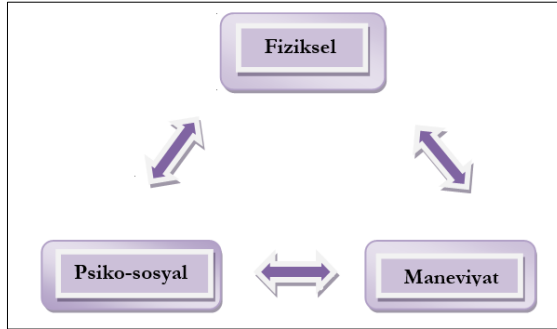
Şekil-1:

Gelişim boyutlarına göre hizmet aktörleri

Eserin dördüncü bölümünde; insanın manevi boyutunun unsurları olan, “ilgi ve önem”, “anlam ve amaç” ve “değer ve inanç”tan ayrı ayrı başlıklar halinde bahsedilmiştir. Bir önceki bölümde açıklanan insanın fiziksel, psiko-sosyal ve manevi boyutlarına bu bölümde tekrar değinilmiştir. Fiziksel, psiko-sosyal ve manevi boyutlar arasında var olan ilişki örnekler üzerinden açıklanarak tablolarla desteklenmiştir (s. 40; ayrıca bkz. Şekil-2).

Şekil-2:
Gelişim boyutları arasındaki etkileşim

İncelemiş olduğumuz eserin beşinci bölümü manevi danışmanlık ve rehberliğin hangi görevleri yerine getirdiğini ele almaktadır. Manevi açıdan problem yaşayan insanlar için olumsuz dinî başa çıkmanın ortaya çıkaracağı tabloya değinilerek olumlu dinî başa çıkma sürecinin önemine vurgu yapılmıştır. Öte yandan manevi danışmanlığın bir diğer görevi olan, manevi açıdan iyilik halini destekleme başlığına yer verilmiş ve MDR'nin hareket noktası olan öncüllere de değinilmiştir. Eserin altıncı bölümünde manevi danışmanlık ve rehberliğin niçin gerekli olduğu, modernleşmenin handikapları ve sosyal değişim sonucu belirgin hale gelen maneviyat ihtiyacının bilimsel olarak da desteklenmesiyle açıklanmıştır.

Yedinci bölümde, manevi danışmanın kim olduğu, manevi danışmanlık hizmetleri ve manevi rehberlik hizmetlerine ayrı ayrı başlıklarda yer verilerek açıklanmıştır. Görev kapsamını daha belirgin hale getirebilmek amacıyla sekizinci bölümde “*manevi danışmanın kim olmadığına*”, dokuzuncu bölümde “*MDR’nin psikolojik danışmanlık ve rehberlikle ilişkisine*”, onuncu bölümde ise “*MDR’nin dinî vaaç ve irşat faaliyetleriyle olan ilişkisine*” yer verilmiş; ortak ve farklı yönleri tek tek ele alınmıştır. Eserin on birinci bölümü manevi danışmanlık ve rehberliğin ilkeleri üzerinedir. Bu kapsamda “*insana saygı*”, “*danışan merkezli yaklaşım*”, “*yeni fikirlere açıklık*”, “*mabremiyete özen gösterme*”, “*kurum çalışanlarıyla koordinasyon*”, “*uzmana, kuruma yönlendirme*” ve “*kendini koruma*” ilkelerine değinilmiştir. Son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kapsamında manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamasının tarihçesi eserin on ikinci bölümüne konu olmuştur.

İncelediğimiz eserin içerik sıralaması değerlendirildiğinde, birbiriyle bağlantılı konuların bitişiklik ilkesi dikkate alınarak bir bütün olarak art arda işlenmiş olduğu ve yazarların hedeflerini gerçekleştirdikleri gözükmeyle birlikte içerikte bir takım eksiklikler fark edilmiştir.

İçerik bakımından esere yönelik ilk eleştirimiz üçüncü bölümde yer alan “*manevi danışmanlığın bilimsel arka planı*” ve altıncı bölümü oluşturan “*manevi danışmanlığın neden gerekli olduğu*” başlıklarınadır. Eserde manevi danışmanlığın iyileştirici etkisi işlenirken direkt alıntılara yer verilmiş ve kaynak gösterimi gerçekleştirilmiş olmakla beraber, bu etkinin ikna edici bir tarzda sunulabilmesi adına, yapılan nitel, nicel çalışma ve sonuçlardan bizzat örneklerle yer verilmemiştir.

Eserin on birinci bölümünde, “*uzmana, kuruma yönlendirme*” ilkesi başlığında manevi danışmanın insanın manevi boyutu ile psikolojik boyutunun sınırlarını iyi bilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Manevi boyutu aşır psikolojik boyutta ortaya çıkan problemlerin farkında olması gereken manevi danışman, hizmet sırasında ciddi psikolojik rahatsızlıklarla karşılaşır o kişiyi mutlaka psikolojik destek almak üzere bir uzmana yönlendirmelidir (s. 60). Eserin birçok yerinde ifade edilen temel bilgiler kılavuzu olması ve manevi danışmanlara yol göstermesi amacıyla kaleme alındığı ibaresi gereği bu noktada gözlerimiz, manevi danışmanların bu psikolojik çizgiyi nasıl fark edeceklerine dair ifadeler aramaktadır. Fakat bu hususa eserde yer verilmemiştir.

“*Manevi danışmanlık ve rehberlik niçin gereklidir?*”, “*Niçin devam etmelidir?*”, “*İnsanın ne gibi ihtiyaçlarını karşılar?*” gibi hala bilimsel çevrelerde ve halk arasında tartışılmaya devam eden sorulara cevap olarak literatürde yapılan açıklamalar ve gerekçeler incelendiğinde şu maddeler etrafında toplandığı görülmektedir:

1. Dindar danışanların, dinî-manevî konularda psikolog tarafından anlaşılacakları, inançlarından dolayı tenkit edilecekleri düşüncesi (Göcen & Çağlan, 2020),

2. Bazı danışanlara çevreleri tarafından, psikolojik tedaviye ihtiyaç duymanın ibadetlerde ihmalkârlık ve Tanrı inancında azalmanın bir sonucu olduğu damgalamasının yapılması (Göcen & Çağlan, 2020), (*Müslüman psikoloğa ihtiyaç duymaz*),

3. Bazı dindarların psikologlara inançla ilgili konuları açamamaları, bazı psikologlar tarafından bu ihtiyaca cevap verilmemesi (Göcen & Çağlan, 2020),

4. Sağlık hizmetlerinde istedikleri uzmanı seçme hakları olan hastalar gibi danışanların da istedikleri danışmanı seçebilme haklarının var olması ve bu nedenle danışmanlık hizmetlerinde alternatiflerin çoğalması gerekliliği (Kılınçer, 2017),

5. Bazı durumlarda danışanların sorunlarına dinî ve manevi temelli çözümler arama isteği (Kılınçer, 2017),

6. Psikologların, danışanların din ve değerlerle ilgili problemlerinde onlara yardımcı olabilecek kadar yeterliliğe sahip olmadıkları gerçeği (Kılınçer, 2017),

7. Bazı danışanlarda var olan sanrı ve obsesyon gibi patolojik durumların dinî/manevi inanç ve uygulamalarla ilişkili olması (Kılınçer, 2017),

8. Köyden kente göç ve modernleşme sonucu değişen toplumsal ihtiyaçlarla dünyevileşen, bununla birlikte nesneleşen, kapital değerler karşısında yalnız kalan insanın, manevi değerlerden yoksun kaldıkça yalnızlaşması ve ruhsal bunalıma girmesi (Sözgün, 2017),

9. Sosyal hizmet adı altındaki kurumlarda hizmet alan bireyler için olumlu dinî başa çıkmanın iyilik halini destekleyici etkisi (Çetin Güngör, 2012; Özdemir, 2012),

10. Şimdilik tedavisi mümkün olmayan hastalığa tutulmuş insanlar ve onların yakınları için moral; hiç ziyaretçisi bulunmayan hastalar, ameliyat olacak kişiler vs. için motivasyon unsuru olarak maneviyatın dindar insanlar açısından olumlu etkisinin artık biliniyor olması (Erdem & Kesgin, 2017; Doğan, 2017),

11. İnsan için sağlıklı bir maneviyatın da tam sıhhat hali için zorunlu olması (WHO, 1998).

Tüm bu gerekçeler dikkate alındığında hem psikoterapi alanında hem de din alanında yeterliliği olan uzmanlara duyulan ihtiyaç gündeme gelmektedir. Teoloji ve psikoterapinin yöntem ve tekniklerini bir arada kullanabilme yeteneğine sahip kişiler tarafından manevi danışmanlık ve

rehberlik hizmetlerinin sunulması var olan ihtiyacın karşılanmasında oldukça önemlidir (Kılınçer, 2017). Bu doğrultuda din ve maneviyatın içerisinde yer aldığı, bir nevi manevi danışmanlığın da temellerini oluşturan kuramların (pastoral psikoloji, hümanistik psikoloji, transpersonel psikoloji, sufi psikoloji, logoterapi) MDR uzmanları tarafından bilinmesi önem arz etmektedir. Kitapta bu kuramlara yer verilmemiş olmasını eksiklik olarak değerlendirmekteyiz.

Eserin sayfa düzeni, kullanılan harf, karakter boyutu gayet yerli yerinde olup ana ve ara başlıkların farklı renklerde olması, başlıkların çok fazla olması dezavantajını avantaja çevirmiş ve kolay anlaşılır olması açısından faydalı olmuştur. İlgili bölümlerde tablolara yer verilmesi eseri işlevsel kılmıştır. Bunun yanı sıra zaman zaman paragraf içerisindeki cümlelerin, aynı sayfada farklı bir tablo/şekil içerisinde tekrar edilmesi, konunun önemini vurgulama açısından son derece başarılıdır. Eserde yazım yanlışları bulunmamakla birlikte, içerik kısmında (s. 4) üçüncü ana başlığa yer verilmemiştir.

Eser, manevi danışman ve rehberlere yönelik kılavuz olarak kaleme alınmış olması hasebiyle akademik gayeleri bulunan bir araştırma niteliği taşımaktadır. Eserde muhatap kitlesi olan meslek grubu sakinlerine ve ilahiyat alanında yükseköğrenim görüp konuya ilgisi bulunan kişilere uygun olmakla birlikte sade ve anlaşılır, akıcı ve didaktik bir dil kullanılmış olup baştan sona kadar başarıyla bu üslubun sürdürüldüğü kullanışlı bir kılavuzdur.

Literatürde, manevi danışmanlık ve rehberliği konu alan çeşitli kitaplar bulunmakla beraber incelediğimiz eser, alanında uzman bir ekip tarafından hazırlanmış olması, manevi danışmanlık ve rehberliği tüm çalışma alanlarıyla birlikte ayrı ayrı konu edinen bir kitap serisi özelliği taşıması, MDR uzmanlarına yol göstermeyi amaç edinerek teori ve pratiği birleştirmesi sebebiyle diğer örneklerinden ayrılıp özel bir konumu hak etmektedir. Kaleme alınış amacı manevi danışman ve rehberlere yönelik olsa da, konuya meraklı bulunan tüm ilahiyat camiasının kolayca anlayabileceği, gereksiz ayrıntıların olmadığı bir kitaptır. Ayrıca psikolog ve psikolojik danışman ve rehberlerin de manevi danışmanlık ve rehberliğe yönelik merak ettiği hemen hemen her şeyi bulabilecekleri faydalı bir eserdir.

Batı literatüründe psikolojinin bir alt dalı olan din psikolojisi alanı, uygulamalı psikoloji kısmında yer alırken ülkemizde ilahiyat fakültesi çatısı altında varlığını devam ettirmekte ve uygulama boyutunda ciddi sınırlarla karşılaşmaktadır. Din psikolojisi alanının gelişimine ilişkin yapılan birçok toplantı, sempozyum vb. faaliyetin önerileri incelendiğinde

uygulama hususuna dikkat çekilerek; psikolojik danışmanlık ve rehberlik, psikoloji ve tıp alanları uzmanlarıyla işbirliğinin artırılması noktasına vurgu yapılmaktadır (Aydın, 2020; Ulu, 2020). Din psikolojisi alanında son süreçte ivme kazanan manevi danışmanlık ve rehberlik konusu, işbirliği mecburiyetini daha da artırmaktadır. Bu doğrultuda serinin muhtemel yeni baskılarında, manevi danışmanlık ve rehberlik hususunda disiplinler arası (tıp, ilahiyat, psikoloji) çalışmaları içeren yeni bir eser ise tek temennimizdir.

Kaynaklar

Aydın, C. (2020). Türkiye’de din psikolojisinin temel problemleri üzerine yapılan çalışmalara genel bir bakış. [içinde] *Din Psikolojisi Güncel Durum Analizi*. (ss. 225-248). ed. Y. Turan. Ankara: Nobel Yayınları.

Ayten, A. (2017). *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Teori ve uygulama alanları*. İstanbul: Dem Yayınları.

Ayten, A. (2019). *Manevi danışmanlık ve rehberlik: Farklı alanlarda araştırma bulguları ve değerlendirmeler*. İstanbul: Dem Yayınları.

Çetin, G. H. (2012). *Sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumlarındaki öğrencilerde dini algının psikolojik temelleri ve dini danışmanlık rehberlik*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, M. (2017). Hastane örneği üzerinden manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine genel bir bakış. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2 (2), 1267-1304.

Düzgüner, S. (2019). Manevi danışmanlık ve rehberliğin arka planı: Din ve maneviyat. *Diyanet Aylık Dergisi*.

Erdem, M. & Kesgin, B. (2017). Manevi destek uygulayıcılarının manevi destek hizmetlerine ilişkin görüşleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (15), 124-40.

Göcen, G. & Çağlan, K. (2020). Psikolojik yardım almanın dini/manevi açıdan damgalanması ve bu süreci yaşayanların manevi danışmanlık hizmetlerinden beklentileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18 (39), 137-172.

Kılınçer, H. (2017). Manevi danışmanlık ve rehberlik (mdr) üzerine: psikoloji, ilahiyat ve tıp alanlarında maneviyat ve mdr algısı [içinde] *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*. ed. A. Ayten. İstanbul: Dem Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2020). *Din psikolojisinin 300’ü*. Ankara: Otto Yayınları.

Koç, M. & Ayten, A. & Tınaz, N. (2018). *Manevi danışmanlık ve rehberlik-1*. İstanbul: Dem Yayınları.

Özdemir, S. (2012). Dinî sosyal hizmetlerin temelleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 125-138.

Resmi Gazete. (2018). *Anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun hükmünde kararname*. 9 Temmuz 2018.

Söylev, Ö. (2015). Psikolojik yardım hizmetleri bağlamında Türkiye’de dini danışma ve rehberlik. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 287-308.

Sözgün, Z. (2017). Dini danışma ve rehberliğin hayatımızdaki yeri ve önemi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3 (1), 207-220.

Ulu, M. (2020). Türkiye’de akademik yapı bağlamında din psikolojisi swot analizi ile değerlendirilmesi [içinde] *Din Psikolojisi Güncel Analiz Durum Analizi*. (ss. 183-223). ed. Y. Turan. Ankara: Nobel Yayınları.

WHO. (1998). *Review of the constitution of the world health organisation: Report of the executive board special group*. 101st Sension.